

Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, 260 s.

Değerlendiren: Ahmet Murat Özel

Tasavvuf tarihiyle ilgili çalışmalar içinde, tasavvufun oluşum dönemine dair olanlar gerek nicelik ve gerekse nitelik olarak son derece sınırlıdır. Ülkemizde Tasavvuf anabilim dalında bugüne kadar yapılmış olan altı yüz altmış yüksek lisans ve doktora tezinden sadece yirmi beş kadarı tasavvufun oluşum dönemi olan Hicri ilk üç yüzyıla eğilmiştir.¹ Bunların önemli bir kısmı da, o dönemin teşekkül şartlarını ve dinamiklerini ele almaktan ziyade, belli başlı bazı sufileri incelemiştir. Üstelik bu durum, sadece ülkemize özgü de değildir. Bunun başlıca sebebi, teşekkül dönemini etraflıca inceleyebilmek ve tatmin edici çözümlere ulaşabilmek için gereken kaynakların hâlihazırdaki yetersizliğidir. Diğer ilim dallarına nispetle geç bir dönemde yazılmaya başlanan ilk tasavvufi eserler, tasavvufun oluşum sürecini tarihsel ve çevre şartlarıyla birlikte, sosyo-politik bağlamları da hesaba katarak derinlemesine ele almaya yardımcı olacak evsafa görünmemektedir. Tek tek sufilerin görüşlerine odaklanmak, onların eserleri üzerine çalışmalar yürütmek, “zühd”, “marifet”, “melamet” vb belli terimlerin izini sürmek nispeten kolaysa da, sufiler arası bağlantıları göstermek, coğrafi farklılıkları tespit etmek, kurumların ortaya çıkışını takip edebilmek kolay görünmemektedir. Ahmet Karamustafa'nın dilimize *Tasavvufun Oluşumu*² adıyla çevrilmiş olan kitabı, araştırmacılar için zorlu olan bu döneme odaklanmış olması bakımından önem arz eder.

1 Bu rakamlara şu iki kaynağın taranmasıyla ulaşılmıştır: (2015 senesine kadar olan çalışmalar için) Erünsal, E. İ., Ülker, M. B. ve Karayel Muhacir, E. (2017). (2015 sonrası olan çalışmalar için) <http://ktp.isam.org.tr> sayfasındaki “İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu VT” sekmesi.

2 Kitabın orijinal adı şöyledir: Sufism: The Formative Period (2007).

@ Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi. ahmet.ozel@ihu.edu.tr

Ahmet Karamustafa, tasavvuf tarihiyle ilgili dikkat çekici çalışmalara imza atmış bir akademisyen. Dilimize daha önce *Tanrının Kuraltanıma Kulları: İslam-Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*³ başlıklı, Kalenderî toplulukları merkeze aldığı bir kitabı çevrilmiş olan Karamustafa halen çalışmalarını University of Maryland'da (ABD) sürdürüyor.

Karamustafa'nın konuya yaklaşımını ve aslında çalışmanın temel yöntemini, kendisinin şu ifadelerinde bulabiliriz kanaatindeyim: "Yapılması gereken şey, mistik ve ruhani düşünceyi belirli bağlamlar içinde keşfetmek, betimlemek ve analiz etmektir." (s. xii). Sosyolojik, tarihî, siyasi bağlamlar tespit etmenin ve meseleyi bu bağlamlar içinde tartışmanın daha geniş bir entelektüel kuşatmayı zorunlu kılması sebebiyle daha zor bir çalışmayı gerekli kıldığı ortadadır. Ama özellikle tasavvuf gibi, İslam medeniyet tarihine konu olan birçok disiplin ve meseleyle temas halinde olan bir disiplinin ele alınması bunu zorunlu kılmaktadır.

Tasavvufun Oluşumu altı bölümden oluşuyor. Birinci bölüm, sufi teriminin, kültürel arka planıyla sıkı sıkıya ilişkili olan etimolojik kökenine dair bir değerlendirme ve Bağdat tasavvuf ekolünün Cüneyd-i Bağdâdî, Harrâz, Nûrî gibi önemli simalarının görüş ve yaklaşımlarının değerlendirmesini içeriyor. İkinci bölüm, İran ve Orta Asya gibi, Bağdat dışındaki tasavvuf muhitlerine eğiliyor. Buralarda, Tüsterî, Hakîm Tirmizî gibi belirleyici sufi simaların görüşleri ele alınıyor. Üçüncü bölüm, Bağdat Okulu'nun Bağdat dışındaki bölgelerle irtibatını ve etkileşimini inceliyor. Bu arada, kısaca Endülüs havzasındaki tasavvufun erken dönemine de eğilmiş oluyor. Yazar dördüncü bölümü, tasavvufun entelektüel ve kitabi yanına ve tasavvuf edebiyatının doğuşuna ayırıyor. Bu bölümde, tasavvufi literatürün erken örneklerinin farklı kategorilerde sınıflandırıldığı yararlı bir liste de yer alıyor. Beşinci bölümde, tekkeler ve tekkelerdeki mürebbi şeyhler ve onların etraflarındaki halkalarla birlikte artık kurumsallaşma sürecine girmiş olan tasavvuf ele alınıyor. Altıncı bölümse, tasavvufun nihayet kamusallaşmasının ve geniş halk kitleleri tarafından özümsemesinin hikâyesine yer veriyor.

Karamustafa, çalışmanın kapsamına girmesi beklendiği halde dışarıda bıraktığı iki önemli başlığa da işaret ediyor: 1) Kadim dinlerin ve geleneklerin tasavvufa etkileri meselesi, 2) Tasavvuf-Şia ilişkisi meselesi. Yazarın, bu başlıkları ilgi alanının dışında bırakma sebebi, yazımızın başlığında işaret ettiğimiz kaynak sorununun özellikle bu konularda daha derinden hissediliyor olması. Birkaç istisna dışında, Oryantalist tasavvuf çalışmaları, tasavvufun yabancı menşei konusuyla yakından ilgilenmişlerken, yine Batı akademisinde üretilmiş ve tasavvuf üzerine olan bilimsel bir çalışmanın bu konuyu atlamasını anlayışla karşılayabiliriz. Bunun

sebebi, yazarın da ifade ettiği gibi, bu alandaki literatürün, özellikle ikincil nitelikte olanlarının “hacim bakımından hâlâ zayıf ve özü itibarıyla varsayımsal” (s. xv) olmasıdır. Yazarın bu tespitinin, yabancı menşe konusuyula ilgili literatürü bir kez daha tartışmalı kıldığını da eklemeliyiz.

Çalışma, aslında bir yanıyla Bağdat Tasavvuf Okulu’nun teşekkül ve yayılma sürecini ele alıyor denebilir. İlk bölümden son bölüme kadar kitapta bu okulun ortaya çıkması, başka okullarla girdiği etkileşim, bu etkileşimin ortaya çıkardığı kurumlar ve meseleler inceleniyor. Bir açıdan Bağdat Okulu, bütün bir tasavvuf tarihini biçimlendiren, hemen her tartışmada bir merci olarak beliren, sonraki söylemlerin tamamını etkileyen ana söylemi üreten bir kaynak olarak görünüyor. Sözgelimi Bağdat Okulu’nun ilk ismi olarak kitapta ele alınan Harrâz’ın (ö. 286/899 veya birkaç yıl öncesi) bazı risaleleri etrafındaki görüşleri tartışılırken okur olarak çıkardığımız sonuç, sonraki dönemde görünen neredeyse bütün terminoloji ve tartışma başlıklarının Harrâz’da nüveler halinde bulunduğu oluyor (s. 15-19). Bağdat Okulu, diğer ilmi disiplinlerle ve çevrelerle hesaplaşmış, dini bilginin kaynakları karşısında hesabını vermiş, çeşitli badirelerden geçerek (Hallâc ve Gulâm Halil hadiseleri) kamusallaşmanın mutedil yollarını döşemiş şehirli bir okuldur. Zaten çalışma özgün ve başarılı bir biçimde, teşekkül dönemindeki tasavvufun şehirli karakterini tespit edebilmiştir (Sadece Bağdat’takinin değil, Nişabur ve Maverâünnehir’deki tasavvufun da) (s.184). Bağdat Okulu’na mensup sayılabilecek isimlerin (önemli simaların listesi için bkz. s. 34) her konuda görüş birliği içinde olmadıkları açıktır. Ama Okul’un asıl hususiyeti, önceki dönemlerdeki ağır ve sürdürülebilir olmayan zühd anlayışının dışında, makbul ve mutedil bir tasavvuf izahına ulaşmış olmaları, bu anlayışa ulema karşısında meşruluk kazandırmaları, bu anlayışı yaygınlaştırabilecekleri terminolojiye ve başlıklara ulaşmalarıdır. Bu dil ve üslup sayesinde, Okul’un kendi içindeki farklı görüşlerinin tamamı muhtelif yörelere ulaşabilmiş, kendilerine takipçi bulabilmiştir (Özellikle çalışmanın üçüncü bölümü bu yayılmanın karakterini vermektedir.).

Karamustafa, tasavvufun teşekkül dönemini, tasavvufun şer’i ilimler ve Müslüman kamuoyu nezdinde meşruiyetini temin etme ve pekiştirme süreci olarak da görüyor. Sık sık şer’i otoritelerin kuşkularını üzerine çeken tasavvufun sistem içinde tutunabilmesi, onu kendisini şer’i otoritelerin diliyle anlatmaya mecbur bıraktı. Böylece sufi yazarlar sadece ehl-i hadisin üslup ve yöntemini değil, yükselişte olan kelami ve fıkhî okulların dillerini de özümseyip, Sünnî kelamla tasavvufu mezcetmekte gecikmediler. Anlatım ve yöneme dair bu kıvraklık ve çözümler, tasavvufi düşüncenin farklı muhitlerde hızla yayılmasını ve kavranmasını sağladı. *Tasavvufun Oluşumu* bir yanıyla, tasavvufun erken dönem klasikleri olarak hemen her zaman yekpare bir liste oluşturan *el-Luma’, et-Taarruf, er-Risale, Keşfü’l-mahcûb* gibi eserlerin bu anlatımı keşfetmiş olmaları sebebiyle başarılı olduklarını gösteriyor.

Çalışma, göstermeye çalıştığımız gibi, tasavvufun erken dönemine ait ve henüz resmiyet kazanmamış silsilelerin izlerini sürmeye çalışmasıyla da dikkate değer. Mesela Bağdat Okulu'yla bağlantılı hangi ismin Şiraz'a etkide bulunduğunu bilmemiz, Şiraz'daki tasavvufi muhitlerle Bağdat muhitinin arasındaki tematik ve yönetsel benzerlikleri açıklayabilmemiz için gerekli. Kitabın bıraktığı yerden yapılması gereken iş, etraflı bir haritalama çalışmasıyla, Cüneyd-i Bağdadi'nin etkisinin nerelere kadar ve kimler kanalıyla yayıldığını göstermek olmalı. Benzer bir haritalamanın Batı İslam dünyasında Ebu Medyen için de yapılması mümkün.

Hazır Batı İslam dünyasından (Endülüs-Mağrib) bahsetmişken, kitapta bu bölgenin genel olarak ihmal edildiğini söyleyebiliriz. Bağdat Okulu'nun Mağrib'deki izlerini sürmek, Doğu İslam dünyasında yaşanan fikri ve ilmi çatışmaların oradaki izdüşümlerini göstermek, hatta Mağrib'e özgü bir tasavvufi neşvenin oluşup oluşmadığı sorusuna cevap aramak gerekiyor. Belki de bu, müstakil bir "Mağrib'de Tasavvufun Oluşumu" çalışmasını gerekli kılabilir.

İslam ilim tarihi alanında önemli çalışmalar yapan Christopher Melchert de, tasavvufun oluşum dönemini bütünüyle kapsayacak biçimde olmasa bile, Hanbeliler ve tasavvuf gibi bazı meseleler bağlamında teşekkül dönemi tasavvufuna eğildiğinde, tasavvufun oluşum dönemini çevre faktörlerle ilişkilendirerek kavramak zorunda kalmıştı. Karamustafa'nın yaklaşımının sık sık Melchert'in yaklaşımını hatırlattığını söyleyebiliriz. Yine Laury Silvers'in, özellikle Bağdat tasavvufunun Horasan bölgesine intikalini de içeren *A Soaring Minaret: Abu Bakr al-Vasiti and the Rise of Baghdad Sufism* (SUNY Press, 2010) başlıklı çalışması da, Karamustafa'nın kitabındaki bölgeler arası intikal anlatısını tamamlayan bir çalışma olarak hatırlanabilir.

Çalışmanın büyük oranda sufi isimleri ve bölge adlarıyla dolu olması, özellikle uzman olmayan okur için yer yer takibi güçleştirebilir. Bunu aşmak üzere haritalar ve isimler arası bağlantıları gösteren tablolar, infografikler yararlı olurdu kanaatindeyim. Belki bir son söz de tercüme için edilebilir: Mütercim Nagihan Doğan, İlahiyat sahasından olmamasına rağmen, kitap ve şahıs isimleri, tasavvufi ve dini terimler gibi uzmanlık isteyen hususlarda (Arapça bilgisinin de avantajıyla) son derece göz dolduran bir iş çıkararak tebriki hak ediyor.

Kaynakça | References

- Erünsal, E. İ., Ülker, M. B. ve Karayel Muhacir, E. 2017. *İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu (1953-2015)*. İstanbul: İsam Yayınları.
- İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu VT Sekmesi. 31.07.2018 tarihinde <http://ktp.isam.org.tr> adresinden erişilmiştir.
- Karamustafa, A. 2007. *Sufism: The formative period*, Edinburgh University Press: Edinburgh.
- Karamustafa, A. T. 2007. *Tanrının kural tanımaz kulları: İslam dünyasında derviş toplulukları*, (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.